

L'expansió de l'atenció educativa especialitzada per a persones amb discapacitat

BERNAT SUREDA

En la Segona República i en l'etapa anterior s'havien produït avenços importants en el camp de l'educació especial de les persones amb discapacitat i especialment de les que patien dèficits intel·lectuals, que eren les tradicionalment més abandonades, tant pel que fa als aspectes teòrics com a algunes experiències pràctiques pioneres. En el camp teòric i de la recerca es va deixar sentir la influència de les idees de l'Escola Nova, i cal ressenyar les aportacions de Lluís Folch i Torres, Joan Alzina Melis, Jeroni de Moragas i Gallissà o Joan Ignasi Valentí Marroig. En el camp de la pràctica hem d'esmentar institucions com les Escoles de Vil·la Joana, creades per l'Ajuntament de Barcelona el 1920 com a resultat d'un pla de reforma de l'educació de les persones amb discapacitat engegat el 1917.¹

Amb el franquisme, els avenços que s'havien fet queden estancats i l'atenció educativa a les persones amb discapacitat intel·lectual es desenvolupa, amb molt poques excepcions, amb un model assistencialista i caritatiu i de poca confiança en les seves capacitats. Com a institucions que mereixen ser esmentades i que van aparèixer en els primers anys del franquisme cal esmentar, entre d'altres, l'Institut de Pedagogia Terapèutica del doctor Jeroni de Moragas, creat a Barcelona el 1940 per escolaritzar infants amb dèficits mentals greus, on anys més tard es formaren els primers professionals de la pedagogia terapèutica.² Aquest institut d'alguna manera reprenia els treballs de Vil·la Joana i la Sageta, basats en les propostes de Montessori i Charlotte Bühler. Moragas i Gallissà defensava una pedagogia

1. Podeu veure GONZÁLEZ-AGÀPITO, J.; MARQUÈS, S.; MAYORDOMO, A.; SUREDA, B., *Tradició i renovació pedagògica: 1898-1939: història de l'educació, Catalunya, Illes Balears, País Valencià*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans - Abadia de Montserrat, 2002, p. 174 i 540.

2. SIGUAN, Miquel; KIRCHNER, Montserrat, «Introducció», a MORAGAS, Jeroni de, *L'infant i la persona*, Vic, Eumo, 1999, p. XXVI-XXVII.

teràpèutica que, basada en les aportacions i les tècniques de la psicologia i la pedagogia, portés a formar un educador que «sap crear un nou mètode per a cada oligofrènia».³ També cal referir-se a la Clínica Psicològica de la Infància, del doctor Folch i Camarasa, oberta a Barcelona (1944). Entretant, Folch continuà dirigint l'Institut Torremar, fundat pel seu pare a Vilassar de Dalt, el 1928,⁴ per a infants anormals pobres, i la Institució Psicopedagògica Nostra Senyora de Montserrat, per a noies amb deficiència mental, creada per les Germanes Hospitalàries del Sagrat Cor de Jesús, a Caldes de Malavella, Girona (1947).⁵ Igualment, el 1953 la pedagoga Anna Grau va crear una escola especialitzada en alumnes amb problemes d'aprenentatge situada al carrer de la Santíssima Trinitat del Mont, a l'actual districte de Sarrià Sant Gervasi.⁶

A partir de principis dels anys seixanta es pot observar un progressiu canvi de mentalitat amb relació a les persones amb discapacitats. Es denuncia la poca atenció que reben i la manca de serveis i de recursos públics. Els pares i els familiars dels afectats es comencen a agrupar, i es creen associacions. A Espanya, la primera associació de familiars sorgeix a València el 1959 amb el nom d'ASPRONA (Associació Pro Nens Anormals), i a partir d'aquí van sorgint entitats similars als diferents territoris. Així, moltes famílies començaven a intercanviar les seves experiències i els seus problemes i a sensibilitzar l'opinió pública sobre la manca de serveis especialitzats que patien aquestes persones. La falta d'una oferta educativa especialitzada era una de les carències que es denunciaven.⁷ A Catalunya, ja a finals del 1959 l'alcalde de Sabadell José María Marcet impulsa la creació d'una associació d'ajuda a la paràlisi cerebral. El 12 de novembre de 1959, el diari *La Vanguardia* dona la notícia amb aquestes paraules:

Bajo la presidencia del ilustre alcalde de Sabadell, don José María Marcet, han comenzado los trabajos de formación de una Sociedad de Ayuda a la Parálisis Cerebral, que obedece a los sentimientos de solidaridad cristiana que ha despertado en diversas personas la comprobación de la necesidad de combatir esta amenaza, tal como se lucha contra otros azotes de la humanidad. Uno de

3. MORAGAS, Jeroni de, *ibídem*, p. 112.

4. Vegeu SÁIZ, Dolors; SÁIZ, Milagros, «Lluís Folch i Torres y el Instituto Torremar», *Revista de Historia de la Psicología*, Universitat de València, vol. 29, núm. 3 i 4 (2008), p. 203-210.

5. GARCIA BALDA, Josep Maria, *Aproximació històrica a l'educació especial a Catalunya: l'educació institucionalitzada en centres d'educació especial a les comarques de Girona (1873-1997)*. Tesis doctoral. Direcció Salomó Marquès, Universitat de Girona, 2007, p. 241.

6. El 2019 el fons documental Anna Grau va ser depositat a l'Arxiu districte de Sarrià-Sant Gervasi de Barcelona. En línia: <<https://ajuntament.barcelona.cat/relacionsinternacionalsicooperacio/ca/noticia/larxiu-ingressa-el-fons-danna-grau887511>>.

7. DEL CURA, M.; MARTÍNEZ-PÉREZ, J., «From resignation to non-conformism: Association movement, family and intellectual disability in Franco's Spain (1957-1975)», *Asclepio* 68, 2 (2016), p. 2-12.

los objetivos esenciales de la meritoria entidad que está integrándose es planear para el futuro un posible tratamiento y rehabilitación de los niños que se encuentran afectados. La indicada Sociedad ruega a cuantos padres se hallen interesados directamente se dirijan por escrito a: «Sociedad de Ayuda a la Parálisis Cerebral» doctor Isidro Doménech Guardia. Apartado de Correos 9009. Barcelona», con el objeto de facilitar la tarea de formar un censo.⁸

La notícia mostra, per una banda, que encara hi domina una visió caritativa i religiosa de l'atenció a les persones amb discapacitat, però també la voluntat d'organitzar els afectats per reclamar millors. El 1962 es crea a Catalunya l'Asociación de Padres de Niños y Adolescentes Subnormales (ASPAÑIAS).⁹

Al llarg de la dècada dels seixanta algunes institucions d'atenció educativa als infants amb discapacitat comencen a tenir ressò social, ajudant així a la visualització i la conscienciació social per millorar l'atenció a aquestes persones. Solen ser centres especialitzats, impulsats sovint per les famílies d'infants i joves amb diferents tipologies que crearan escoles especials, a voltes amb ajuts institucionals. Aquest model d'atenció respon a les teories vigents d'organització escolar que defensaven l'agrupació homogènia de l'alumnat amb capacitats i deficiències semblants per tal d'estructurar els centres i la praxi escolar. Aquestes escomeses ja són una resposta a la situació d'una infància que sols rebia atenció a casa i en una situació de marginació social. Un exemple d'aquestes iniciatives és la fundació, el 1966, del Patronat Pro-recuperació de Subnormals a Mataró que, seguint experiències franceses i angleses, inaugura una escola especial i crea un Centre de Diagnòstic amb l'ajut de la Caixa d'Estalvis de Mataró i la col·laboració ciutadana. L'any següent, en terrenys municipals, iniciarà la construcció d'un taller ocupacional per a persones adultes en discapacitat intel·lectual.¹⁰ El 1968 es publica amb gran acceptació *Els germans petits de tothom* de Josep Maria Espinàs, una mostra més de la nova mentalitat envers els discapacitats.¹¹

Fruit de l'esmentat progressiu canvi de mentalitat que es va anar operant durant els anys seixanta i de la creació d'escoles d'educació especial sorgí la necessitat de preparar mestres i professors adequadament. El 1967 es crea a Madrid l'Institut Nacional de Pedagogia Terapèutica. Temps després s'organitzaren cursos d'especialització en pedagogia terapèutica per a mestres, que en el cas de

8. *La Vanguardia*, 12 de novembre de 1959, p. 19.

9. Vegeu, sobre la creació i els objectius d'ASPAÑIAS, *Destino*, núm. 1299, 30 de juny de 1962.

10. FUNDACIÓ PRIVADA EL MARESME PRO PERSONES AMB DISMINUCIÓ PSÍQUICA, «Història de la Fundació», en línia: <https://www.fundaciomaresme.cat/wp-content/uploads/2017/08/20170831-HISTORIA-DE-LA-FUNDACI%C3%93-EL-MARESME_actualitzat.pdf> [Consulta 2 de maig de 2023].

11. ESPINÀS, Josep. M., *Els germans petits de tothom*, Barcelona, La Galera, 1968.

Barcelona fins a finals dels anys setanta dirigí Manuel de Guzmán.¹² Cal tenir en compte que el concepte *pedagogia terapèutica* comprenia, a més de l'educació especial, també aspectes d'educació social. El 1968, el pla d'estudis de l'ensenyament de Pedagogia de la Universitat de Barcelona incloïa l'especialitat de Pedagogia Terapèutica. El seu pal de paller fou Miquel Meler, col·laborador de Jeroni de Moragues.¹³ L'any següent el pla Maluquer, que regí breument la Facultat de Filosofia i Lletres, permeté l'organització d'una modalitat d'Educació Especial.¹⁴

El 1946 Maria Mullerat i Bassedas,¹⁵ que havia estudiat Magisteri en l'etapa anterior a l'establiment de la dictadura franquista i havia viatjat per Europa per conèixer els mètodes de Fröbel, Montessori, i Decroly, començà a treballar amb dos nins deficients en un pis del carrer Còrsega de Barcelona. Més endavant, el 1948, amb la que seria la seva col·laboradora Vicenta Verdú i Nogueroles, es traslladaren a un pis més gran del carrer de París. L'any 1964 es va instal·lar al barri del Coll i obrí les portes de la seva institució a la Masia de Can Móra. Aquell any quedaria autoritzada la Institució Mullerat per a l'ensenyament no estatal del cicle de primària, que atenia una trentena de nens i nenes, amb el suport d'auxiliars i metges especialistes, entre els quals la doctora Júlia Coromines o els seus germans, el doctor Josep Maria Mullerat i el pedagog terapèutic Ramon Mullerat.¹⁶ La institució creada per Mullerat va ser un exemple de les dificultats econòmiques que tenien aquest tipus d'institucions, que per la seva supervivència varen haver de demanar el suport dels pares, que s'organitzaren en una associació i a la dècada dels setanta es constituïren amb el nom d'ASPASIM.¹⁷

El 1958, Josep Maria Jarque i Jutglar¹⁸ s'encarregà de la direcció dels Tallers Educatius Emmaús, creats a les Fonts de Terrassa aquell mateix any com a centre

12. GUZMÁN, Manuel de, *Los profesores de pedagogía terapéutica. Su formación en Barcelona*, Barcelona, Ampurias, 1982.

13. Sobre l'obra i la personalitat de Miquel Meler vegeu BUISAN, Carmen; ECHEBARRIA, Iñaki (coord.), *Miquel Meler i Muntané: vocación y pedagogía. Los orígenes de la pedagogía terapéutica en España*, Barcelona, ICE de la Universitat de Barcelona, 2007. També MELER, Miquel, *Pedagogia terapèutica*, Barcelona, PPU, 1982.

14. BORRELL, N.; BENEDITO, V.; MILLÁN, M. D., *La Secció de Pedagogia de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, ICE de la Universitat de Barcelona, 1979, p. 24-31.

15. FRANZÉN, M., «Maria Mullerat i Bassedas», a *Dones de pes. 18 vides de Gràcia 1835-2015*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2018, p. 82-89.

16. «La caridad sin alegrías. Admirable obra barcelonesa para niños subnormales», *Destino*, núm. 1401 (13 juny 1964). Vegeu també: «Resolución de la Dirección General de Enseñanza Primaria por la que se autoriza el funcionamiento legal, con carácter provisional, del establecimiento de enseñanza primaria no estatal, denominado "Institución Mullerat", establecido en la calle París, número 165, en Barcelona, por doña María Mullerat Bassedas», BOE, núm. 85, 9 d'abril de 1963, p. 6007-6008.

17. ASPASIM, *Memòria*, 1995, p. 99.

18. Josep Maria Jarque i Jutglar (Barcelona, 1935 - Terrassa, 2016). Va fer estudis al Col·legi del Sagrat Cor dels Jesuïtes, al carrer de Casp de Barcelona. Va ser membre del moviment de Minyons de

ocupacional per a persones amb discapacitat mental. Amb ells continuà una tasca iniciada al centre creat a Sarrià per Anna Grau amb els nens que s'anaven tornant majors. *La Vanguardia* del dia 9 de juliol de 1960 publica un reportatge sobre aquests tallers, on s'afirma que l'objectiu d'aquest centre va dirigit «a resolver el problema de los adolescentes y jóvenes inadaptados. Casi todos los centros educativos tienen un nivel de trabajo "standards" exigiendo un nivel alto en promedio y a una edad temprana. Pero la realidad es que existen numerosos muchachos que, por razones de carácter o de la psicopatía, no han podido adaptarse a estos núcleos "standard"». ¹⁹ Afegeix que al centre, a més d'un ensenyament primari suficient i d'una certa cultura general fins allà on pugui assumir cada alumne, els nois reben formació en tècniques com agricultura, floricultura, fabricació d'estores, cistelleria, encuadernació, dibuix i modelat, entre d'altres. I continua afirmant: «Emaús ha sido proyectado como un hogar en un ambiente estrictamente familiar y de clases limitadísimas, los muchachos que atraviesan una edad ya de por si difícil, se encuentran en una atmósfera tranquila y estable al margen de la vida excitante de la ciudad que les crea tantas dificultades». A més, els joves fan esport i exercici físic, i passejades pel bosc. En l'article es diu que participen en l'assessorament del centre Lluís Folch i Jeroni de Moragas i, el psiquiatre d'origen basc Julián de Ajuriaguerra, que aleshores dirigia l'hospital psiquiàtric de Bel-Air a Ginebra.

Muntanya de mossèn Batlle. Compaginà feina i estudis, com a alumne lliure, a l'Escola Normal de Barcelona. Treballà com a mestre a diverses escoles. L'any 1958 fundà els Tallers Educatius Emmaús, que serien el primer centre de formació ocupacional per a nois amb discapacitats psíquiques a Catalunya. Va ser director dels Tallers Educatius Emmaús a Barcelona, les Fonts de Terrassa i Pontons (1958-1959 i 1961-1962), i director del Centre de Pedagogia Terapèutica de Terrassa (1962-1973). A finals dels anys setanta es diplomà com a professor de Pedagogia Terapèutica a l'Institut Nacional de Pedagogia Terapèutica a Madrid. L'any 1970 organitzà, juntament amb André Lapierre, Bernard Aucouturier i Jean Loudes, un dels primers cursos que es van fer a Espanya sobre el nou concepte d'educació psicomotriu. Amb la restauració democràtica i de la Generalitat va ocupar diversos càrrecs de responsabilitat en l'administració catalana, on va dirigir, com a cap del Servei d'Educació Especial, el procés de normalització de l'atenció educativa de les persones amb discapacitat fins a la seva jubilació el 2000. Va participar com a docent i ponent en diversos cursos sobre l'educació de persones amb discapacitat. El Govern de Catalunya li va atorgar la Creu de Sant Jordi l'any 2000 per la seva activitat en el camp de l'educació especial i a favor de la integració social de les persones amb discapacitat, i l'Ajuntament de Terrassa, també l'any 2000, li va concedir la Medalla de la Ciutat. Josep Maria Jarque es va convertir, a la Catalunya del darrer quart del segle XX, en una de les veus més autoritzades i representatives en l'àmbit de l'educació especial. Vegeu GARCIA BALDA, Josep Maria, *Aproximació històrica a l'educació especial a Catalunya: l'educació institucionalitzada en centres d'educació especial a les comarques de Girona (1873-1997)*, op. cit., p. 195, n. 323. També: Josep Maria Jarque, Terrassa, Ajuntament de Terrassa, 2001. En línia: <<https://www.terrassa.cat/documents/12006/19898498/2001JosepMariaJarque.pdf/85f007ad-6e80-462c-ad42-fe6067db6700>>.

19. «Los Talleres educativos Emaús», *Destino*, núm. 1196 (9 juliol 1960), p. 28. També JARQUE, J. M., «El lent procés cap a l'escola inclusiva», *Perspectiva Escolar*, núm. 373 (maig de 2014), p. 6-13.

Josep Maria Jarque va ser també el director d'un centre d'educació especial pioner i que es va convertir en model i de referència per a molts altres centres que es crearien. També en aquest cas va ser un grup de pares amb fills discapacitats els que tingueren la iniciativa. A finals dels cinquanta aquests pares començaren a fer gestions amb les autoritats municipals per trobar fórmules per a l'educació dels seus fills. Les gestions varen tenir poc èxit i no varen trobar gaire suport institucional, i per aquest motiu es varen posar ells al davant de la iniciativa. El març de 1961 s'hi va donar la primera classe. L'octubre d'aquell any va néixer FATIMA (Famílies Agrupades Tutelar Infància Menys Apta). Els pares varen oferir la direcció del centre a Josep Maria Jarque, que aleshores dirigia els Tallers Emmaús que ja tenien un cert renom i prestigi.²⁰ Jarque va dirigir el que seria el Centre de Pedagogia Terapèutica de Terrassa del 1962 al 1973. El mateix Jarque ens informa de les innovacions que es varen anar introduint en aquell centre: «Calia superar el model mèdic assistencial, l'únic vigent en aquell moment, tot cercant un nou model que permetés convertir el "nen malalt" en alumne, sense per això caure en una escolarització estàndard, sovint anacrònica i en tot cas inadequada».²¹

Jarque continua en aquest article parlant d'altres reptes amb els quals es va trobar, com el de coordinar adequadament la intervenció dels distints professionals que havien d'intervenir sense que l'educació perdés el protagonisme que havia de tenir. Igualment, afirma Jarque que calia impulsar la formació i el perfeccionament de tots els professionals tant dins com fora del centre. La voluntat d'innovar presidia l'actuació del centre, que cercava nous camins per escolaritzar els més petits i per donar sortida als més grans. Jarque afirma també que una altra característica del centre va ser la integració i la participació activa en el moviment de renovació pedagògica que començava en aquells anys a diverses escoles ordinàries al voltant de Rosa Sensat.

A les Balears es produeix una dinàmica molt similar a la de Catalunya. També la iniciativa la varen portar les famílies, que en aquells anys trobaven poca atenció de l'administració pública. Igualment hi va haver algunes iniciatives religioses. El 1941 començà a funcionar a Palma l'escola La Puríssima, tutelada per les germanes franciscanes de la Immaculada i dirigida a les persones amb discapacitat auditiva, que actualment encara funciona com a centre d'educació especial. Des de 1957 funcionava també a Palma una escola de patronat a l'Hospital de Sant Joan de Déu, creat com a centre per als nins amb hospitalització llarga.²²

20. Josep Maria Jarque, Ajuntament de Terrassa, *op. cit.*

21. JARQUE, J. M., «De "nen malalt" a "alumne"», a Josep Maria Jarque, Ajuntament de Terrassa, *op. cit.*

22. BORONAT ROM, J.; MARCH NOGUERA, J.; PAZ LOURIDO, B., «El origen del Hospital San Juan de Dios de Palma y su papel durante las epidemias de poliomielitis en las Islas Baleares», *Temperamentvm*,

El 1962 es posen en marxa a Palma, en el marc de la iniciativa privada, dues actuacions. Es crea l'Asociación Protectora de Débiles Mentales de Baleares, en el marc d'una onada de constitució de societats d'aquest tipus a tot l'Estat,²³ i es posa en funcionament, per part de la congregació de les Filles de la Misericòrdia, un conjunt sanatori-docent per a nines paralítiques i d'educació especial que rebrà el nom de Mater Misericordiae.²⁴ Per altra banda, una ordre del Ministeri d'Educació Nacional de 28 de setembre de 1963 crea una escola d'educació especial amb dues unitats —una de nins i l'altra de nines— a Palma, depenent del Consejo Escolar Primario: l'Asociación Protectora de Débiles Mentales de Baleares.²⁵ Sobre els orígens d'aquests dos centres, la que va ser la seva directora, Joana Maria Sans Abad, afirma: «La creació d'aquests centres suposà una autèntica lluita contra els elements. Problemes econòmics, incomprensió general, matrícula molt baixa, falta de professionals especialitzats i, per afegit, poc coneixement de l'ofici».²⁶ Per donar atenció integral a persones amb discapacitat i per iniciativa de grups de pares es crearen el 1962 a Palma l'associació AMADIP, i al poble de Manacor, el 1969, APROSCOM, associacions que entre les seves finalitats contemplaven també les activitats formatives.

En paral·lel a l'increment de l'associacionisme de famílies de persones amb discapacitat s'intensifica el debat públic sobre el tema amb una reivindicació creixent de centres públics dedicats a l'educació d'aquestes persones. Les organitzacions que es van creant critiquen la tradició de mantenir aquests nins a les cases i que siguin els pares que se'n facin càrrec. Per exemple, una carta a la revista *Destino* de 9 de març de 1963, firmada per J. R. i que, amb el títol de «Niños subnormales», comenta un article anterior afirmant que «puede sembrar cierta confusión y dar a entender que los padres de niños subnormales pretendemos confiar nuestros hijos a una Institución con el fin de liberarnos de las molestias que dichos niños puedan ocasionar en el hogar», i continua: «La realidad es otra. Los niños subnormales y concretamente los retrasados mentales, si queremos lograr su máximo mejoramiento, tienen que ser atendidos y educados en una Institución Especializada en comunidad

v. 17 (2021), p. 1-2. Sobre aquestes experiències d'educació especial en el franquisme a Mallorca es pot veure el llibre de MATAS PASTOR, J., *De la foscor a la llum. Evolució de la discapacitat a Mallorca*, Palma, Leonard Muntaner, 2018.

23. En relació amb aquest moviment associatiu es pot consultar ÁLVAREZ SOLÍS, C., *La influencia de El Norte de Castilla en la creación del movimiento de familias de personas con discapacidad intelectual. El caso de Asprona Valladolid*, Treball de fi de màster, Universidad de Valladolid, 2012.

24. MATAS PASTOR, J. J., «Història de Mater Misericordiae (1964-2014). Un projecte de l'església de Mallorca vers la inclusió social», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: revista d'estudis històrics*, 73 (2017), p. 223-239.

25. BOE, 17 d'octubre de 1963, p. 14880.

26. OLIVER, J., *Escola i societat*, Mallorca, Moll, 1978, p. 232.

con sus semejantes», i cita aquí l'obra *Las oligofrenias* de J. de Moragas, que havia estat publicada el 1962. La carta continua afirmant: «Nosotros los padres ignoramos las técnicas educativas especiales que para este tipo de niños se requieren y, además, no podemos en casa educarlos con sus semejantes».²⁷ Es poden trobar molts de testimonis del fet que al llarg de la dècada del seixanta es va produint un canvi de mentalitat i una progressiva conscienciació sobre les necessitats educatives i de tota mena que tenien aquestes persones. Malgrat tot, encara a final d'aquella dècada, a la sobrecoberta del llibre *Estudio sociológico sobre los subnormales en España*, publicat pel Secretariado de Educación Especial de la Comisión Episcopal de Enseñanza, es pot llegir:

El deficiente mental, escondido hasta ahora como individuo y como problema, acaba de saltar al escaparate de la atención pública. Del ocultamiento familiar y del disimulo de una sociedad que afectaba ignorar su existencia, ha pasado en España, de repente, a constituir objeto de viva preocupación social. Los periódicos, la radio y la televisión hablan de él con más frecuencia. El Gobierno, por su parte, ha dispuesto algunas prestaciones destinadas a protegerle, exiguas por el momento, pero prometedoras de más eficaces ayudas. Y casi al mismo tiempo, como otro sano síntoma de que todo está maduro ya para afrontar socialmente sus problemas, el subnormal ha aparecido en la calle: hemos quedado sorprendidos al saber que nuestros nuevos vecinos o nuestras nuevas amistades no ocultaban tener un hijo deficiente.²⁸

A finals de la dictadura les actuacions dirigides a cobrir les necessitats de les persones amb discapacitat tenien poc suport públic. El finançament venia de les associacions i les famílies de les persones discapacitades, o d'iniciatives caritatives. Cal recordar que una de les persones que més varen ajudar a conèixer la problemàtica de les persones amb discapacitat va ser Mercedes Carbó, «la mamá del millón», que, un cop guanyat el programa televisiu el 1968, va confessar que era mare d'una nena amb discapacitat intel·lectual i que, com ella, moltes famílies tenien molts de problemes i necessitaven suport, una acció que fou un pas important de normalització en el context de la societat d'aquells anys.²⁹ Aquell mateix any es va instituir el Dia Nacional del Subnormal, que pretenia conscienciar la societat sobre el problema amb campanyes mediàtiques.

27. *Destino*, núm. 1335 (9 març 1963).

28. INSTITUTO DE SOCIOLOGÍA APLICADA DE MADRID, *Estudio sociológico sobre los subnormales en España*, Madrid, Secretariado de Educación Especial de la Comisión Episcopal de Enseñanza, 1969.

29. GAFO, Javier (coord.), «Prólogo», a *Deficiencia mental y familia*, Madrid, Universidad de Comillas, 2001, p.13-16.